

Recensioner

Jørgen Poulsen:

Kultur og betydning.

Kommunikation som kulturel og social praksis

Samfundslitteratur, Frederiksberg, 1999, 225 s.

Idag verkar vi alla vara mer eller mindre konstruktionister – detta perspektiv tycks inte vara särskilt kontroversiellt längre. Vi pratar mycket om hur människan producerar sin sociala verklighet i stor utsträckning genom att tillföra betydelse till det hon erfar. Att 'skapa betydelse' har alltså blivit en helt vanlig fras inom den akademiska forskningen, inte minst inom medie- och kommunikationsvetenskap. Vi använder begrepp som 'betydelse', 'mening', 'konstruktion' ofta, och vi (tror att vi) vet ungefär vad vi syftar till. Men när vi verkligen börjar att titta noggrant på vad det innebär, vilka processer de inbegriper, vilka svåra empiriska dimensioner de syftar till, konfronteras vi snabbt med en utmanande komplexitet.

Jørgen Poulsens bok har det beundransvärda syftet att bringa ordning i begreppet 'betydelse', att klargöra vad det innebär och framförallt presentera en övergripande modell som kan täcka betydelskapandet i stort sett i alla sina varianter. Han ger oss en kulturbaserad, situationspräglad teori om betydelse genom att systematisera betydelskapandets olika dimensioner och länka ihop dem på ett integrerat sätt. Detta är en stor ambition: betydelse är ett perspektiv eller en dimension som finns med i stort sett i alla mänskliga aktiviteter. Det är inte sannolikt att någon skulle kunna skriva en bok som tillfredsställer alla de många intressenter som finns på olika håll – han riktar sig inte enbart till medieforskare, utan även till sociologer och antropologer – men i min uppfattning lyckas han dock med att bidra med något mycket bra till detta svåra område.

På den teoretiska nivån kan man betrakta boken som ett inlägg i ett sedan länge pågående akademiskt samtal; i flera kapitel hämtar han och bearbetar idéer från många håll för att bygga upp en teore-

tisk plattform. På den mera praktiska sidan har han skrivit en text som kan vara mycket användbar för de vars forskning omfattar frågor om betydelskapande; både studenter och mogna forskare kan läsa den med behållning. Här finns i synnerhet en modell med en uppsättning element som kan vara mycket användbar. Även om man inte skulle kunna – eller vilja – tillämpa modellen i sin helhet innehåller texten många bra uppslag om hur man kan gå till väga och vad man bör tänka på. Den stora förtjänsten med Poulsens bok är alltså att den på ett kreativt sätt analyserar många av betydelsekonstruktionens tänkbara analytiska dimensioner samt erbjuder en detaljerad begreppsapparat – en uppställning av kategorier – som tillsammans utgör ett schema för hur man själv kan empiriskt gå till väga med sina egna studier.

Boken inleder med ett överblickskapitel på hans grundresonemang och avslutar med en uppsummering – bra pedagogiska grepp med tanke på komplexitetsnivån. I det andra kapitlet finns en diskussion om språk och koder – och han betonar begränsningarna med ett rent formellt språkperspektiv på betydelskapandet. (Detta är en viktig poäng för Jørgen Poulsen och jag återkommer till det nedan). Sedan kommer det tredje kapitlet som presenterar själva modellen, och nästa kapitel vidareutvecklar kärnbegreppen inom modellen. Därefter följer flera kapitel som på ett djupare sätt behandlar centrala teman från de intellektuella traditioner som Jørgen Poulsen bygger på: sociala och kulturella kontexter, betydelskapande som handling, socialkonstruktionism, samt livsform och habitus. Därefter ett kapitel om betydelse och semiotik inom icke-språkliga sfärer, och, sist före uppsummeringen, ett kapitel om kultur som process och kontext.

Man förstår redan från denna snabbbild av innehållet att Jørgen Poulsen använder sig av många olika bitar i sitt pussel. Hans intellektuella bredd är tilltalande. Man noterar t ex att i litteraturlisten finns inte enbart Stuart Halls klassiska artikel om encoding/decoding med, utan även verk av antropologen Edward Hall – som skriver om 'proxemics', interkulturell kommunikation, m m. Jørgen Poulsen skriver i inledningen – för att hålla presentationen någorlunda stramt – att han försöker:

- hålla sig till kärnkällorna av de teoretiska strömningar som han använder (och varnar för att diskussionen därmed kan här och var ev. te sig något gammaldags);
- undvika en allt för eklektisk användning av andras teorier genom att introducera de resp. författarna med förhållandevis långa citat;
- undvika begreppsglidning och inre motsättningar.

Det är mycket som talar för denna strategi, inte minst att den låter honom utveckla sina egna argument utan att köra fast i långa diskussioner med sekundär litteratur. Det är kanske emblematiskt för boken att han inte förankrar sin diskussion om vardagens fenomenologi i Berger och Luckmann's *The Social Construction of Reality*, som är den text som man vanligtvis hänvisar till i sådana sammanhang. Istället går han tillbaka till Berger och Luckmanns egna stora inspirationskälla, nämligen Alfred Schutz.

Eftersom Jørgen Poulsen är – och måste vara – selektiv i sitt urval av teoretisk litteratur om betydelse-skapande väcks frågan om grunderna till hans urval. Han kunde ha använt sig mycket mer explicit av filosofins och särskilt vetenskapsfilosofins historia under 1900-talet. Med en sådan inramning kunde Jørgen Poulsen placerat såväl de teoretiker som han bygger på som sitt eget arbete i ett tydligare idéhistoriskt sammanhang. Alternativt kunde han positionera sig vis à vis andra aktuella författare som arbetar inom parallella banor (man tänker t ex på John B. Thompsons *Ideology and Modern Culture* som också tar upp kommunikation och kultur från ett hermeneutiskt synsätt). Båda varianter kunde ha varit intressanta och bidragit till att läsaren bättre kunde relatera boken till viktiga intellektuella strömningar. Det hade dock blivit en helt annan bok – och förmodligen en som inte skulle vara lika användarvänlig i den praktiska forskningen.

Jørgen Poulsen skriver med flyt om svåra saker – han använder sig här och där t ex av personliga illustrationer på hur han kom att fundera över vissa

teoretiska frågor genom att reflektera över erfarenheter i sitt eget liv. Boken har en trevlig, öppen och resonerande ton som inbjuder läsaren till att tänka tillsammans med honom; man känner inte att man blir tvångsmatad. Boken är något taxanomisk till sin karaktär, men detta bidrar till att förmedla systematiken i hans tänkande. Jørgen Poulsen är ganska återhållsam med att mynta nya begrepp; han håller sig främst till de begrepp som han möter i de traditioner som han bygger på. Men några nya ord möter vi: det vi vanligtvis kallar inkodning och avkodning blir resp. 'culturative' handlingar och 'semiotive' handlingar. Båda begrepp består av vad han kallar för 'colerative' handlingar – som alltså utgör kommunikation. Det senare begreppet skiljer sig, t ex från Habermas uppfattning av kommunikativt handlande genom att innefatta alla tänkbara handlingar som kan ge upphov till betydelse, inte enbart de som enligt Habermas bygger på rationella och konsensusökande motiv.

Låt oss nu titta lite närmare på själva resonemanget och modellen. Jørgen Poulsen skriver i början av boken att betydelser, kommunikation och kulturell identitet förutsätter regler eller konventioner för att vi ska förstå vad saker står för. Detta med regler och konventioner är premisser från den traditionella semiotiken och han börjar just med det språkliga perspektivet. Problemet, säger han, är emellertid att språket i sig har, som bekant, ingen självständig betydelse, utan den är bl a kontextbunden. Vi måste i första hand gå vidare från ett formellt språkperspektiv till ett som kompletteras av vad han kallar paraspråkliga discipliner: pragmatik, sociolingvistik och diskursanalys.

Om man sedan utvidgar de analytiska horisonterna från språkbaserade system – från textanalys och verklighetsrespresentarande system (som medier) till socialt- och kulturellt beteende/handlingar – så ter sig ett språksemiotiskt förhållningssätt som ytterst inadekvat. Försök att med semiotiska grepp omvandla alla andra icke språkliga sfärer av verkligheten till koder – att 'förspråkliga' alla delar av verkligheten – hamnar likaså snart i återvändsgränd.

Jørgen Poulsen betonar att kommunikativ praxis i själva verket bygger på många komplexa element som ligger utanför språket, som t ex, bilder, handlingar, kroppens uttryck, m m. Betydelseskapandet börjar i vårt möte med sinnesintyck; dessa förnimmelser möter därefter minnen av tidigare erfarenheter, referensramar, den aktuella situationen, olika schemata som vi bär inom oss. Processerna genom vilka vi kommunicerar är nästan obeskrivligt sammansatta.

Betydelse bottnar i handling – här figurerar Weber och Habermas – och är alltid konkret och alltid bunden till en kontext. På s. 21 skriver Jørgen Poulsen att det centrala i betydelseskapandets förlopp är helhet och socialitet. Han menar att vi använder oss av element från potentiellt alla delar av våra sinnesorgan, från erfarenhet från hela vårt liv, både medvetet och omedvetet. Läger vi ihop alla de erfarenheter/kunskaper vi har, perceptionssätt som vi använder, och alla andra tänkbara erfarenheter, hamnar vi snabbt i en ohanterlig uppsjö av tänkbara variabler. När vi ska förstå något, alstra betydelse och speciellt kommunicera denna betydelse till eller från andra använder vi oss av så många trådar, men: inte alla på en gång. Det sker alltid ett urval i den givna betydelse- eller kommunikationssituation. Vi anpassar oss och väljer (medvetet eller inte) de element som verkar mest relevanta i varje sammanhang. Kontextens sociala dimensioner innebär alltså selektivitet; urvalslagen är främst socialt genererat. Det är alltså en fråga om relevans – ett centralt begrepp från Schutz via Bourdieu – och det syftar till människans 'praktiska' förhållanden till omvärlden. Vi lever våra liv bland andra människor; det är våra sociala erfarenheter som vägleder oss varje gång vi företar oss något i den externa världen.

Det är mot bakgrund av sådana resonemang som Jørgen Poulsen utvecklar en uppsättning kategorier som kan tillföra någon ordning inom det potentiella kaos av faktorer som annars lätt skulle uppstå. Han presenterar ett 'Praxishjul' som ser ut som ett kretslopp med åtta huvudteman som samspelar med varandra: kultur, kropp, perceptionssätt, personlighet, resurser, värderingar, habitus och livsform. För varje individ kan uppsättningen av dessa faktorer ses som en biografisk utveckling över tid: kretsloppen omvandlas och förändras genom vårt liv, påverkad av våra erfarenheter. Jørgen Poulsen vill att modellen egentligen ska förstås som en spiral som rullar genom tiden – och aktualiseras i konkret och specifik form i varje enskild kontext. Och medan vi alla bär på en i viss mån unik uppsättning av dessa faktorer, finns det naturligtvis stora överlappningar med andra människors uppsättningar – annars skulle det inte finnas kultur och betydelse skulle inte kunna förmedlas över huvudtaget. Modellen består av fyra grunddimensioner som i sin tur vidareutvecklas:

- Handlingens parametra; dessa visualiseras som spetsar på en diamantformat figur: handling, resurser, värderingar, social kontext. (Jag kan återigen nämna att i det följande kapitel fördjupar han sig i dessa begrepp och förklarar också

deras intellektuella anor. Där får vi veta t ex att 'resurser' kan innefatta makt i sina olika former).

- Det sociala och kulturella rummet. Här byggs en uppsättning av den fyrspetsiga 'handlingsparametra' i sin tur på ytterliga en fyrfaldig ram som består av primärgrupper, sekundärgrupper, arbetsplats, virtuella grupper (som t ex TV-publik).
- Tidsdimension genom individens liv. (Till skillnad från mycket teoretisk litteratur inom Cultural Studies är det inte Freuds eller Lacans psykoanalyser som ger den teoretiska vägledning för subjektets utveckling här; lite djärvt bygger Jørgen Poulsen istället på Bernes transaktionsanalys)
- Kommunikationsmodellen: denna å ena sidan framstår som en klassisk kommunikationsmodell, å andra sidan utgör den en ambitiös syntes som bär framåt de första tre dimensionerna.

Visst kommer frågor att uppstå när man ska tillämpa modellen – den empiriska verkligheten ter sig ofta på ett samarbetsovilligt sätt när den konfronteras med våra analytiska kategorier. Att definiera och avgränsa just handlingar och kontexter, t ex, kan vara utmanade. Men så är det oftast: även det mest intrikata klassificeringsschema kräver kreativt tänkande om det ska tillämpas fruktbart på mångdimensionella empiriska situationer. Och det blir nästan alltid så att den mall som man arbetar med blir modifierad på olika sätt genom tillämpningen. Det är onekligen så att det kan underlätta mycket att ha något bra att utgå från och vi måste uppskatta de uppslag från andras arbete som vi kan få. Jag tror att Jørgen Poulsons bok är en sådan som kan hjälpa oss när vi tänker på och ska forska om betydelseskapandet. När jag först började titta i boken önskade jag att den var ännu mer inriktad på just medie- och kommunikationsfrågor och inte hade ambitionen att bidra även till sociologi och antropologi. Men jag kom snabbt till insikten att det är inte minst bredden och de större sociokulturella perspektiven i boken som gör att den är ett så pass bra bidrag till medie- och kommunikationsstudier.

Peter Dahlgren

Medie- och kommunikationsvetenskap

Lunds universitet